

تسیم نام معرفت قرآن

علی اسلامی*

چکیده

تفسیر گرانسنگ تسنیم، محصول تحقیق، تطبیق و تدوین درس معسر قرآن کریم حضرت آیت‌الله خوادنی آمئی - نام طله - در حوزه علمیه قم است. تا زمان تألیف این نوشتار ۱۶ جلد از آن منتشر شده است و تا پایان قرآن به حدود ۸۰ جلد خواهد رسید.

تسیم تا کنون چندین بار در درون و بیرون کشور جایز رتبه برتر شده است؛ از جمله در سال ۱۳۸۵ (هـ. ش) به عنوان «تحقیق برتر در عرصه مطالعات اسلامی و قرآنی» از سوی «آپیسکو» برگزیده شد.

نام تسیم برگرفته از آیه ۲۷ سوره «مطففین»، و تسیم نام چشمه‌ای بهشتی است که شراب طهور مقرران الهی از آن می‌جوشد. آن معسر حکیم، تفسیر خود را از آن رو تسیم نامیدند که وحی قرآنی، این سلطان علوم، چشمه‌سار پر حوشی است که از لال ماب، آن حکمت و همه دانش‌ها بهره‌مند و اعتبار و ارزش خود را بار می‌یابد.

از بررگترین شاخصه‌های ساختاری و محتوایی تسیم روشمند بودن آن است. در این تفسیر، دوق و سلیقه شخصی، استحسنات عقلی و حرفی و پیش‌فرض‌های علوم گوناگون بر قرآن تحمیل شده و دحاشی در تفسیر آیات ملزمند. در نوشتار حاضر امور زیر بررسی شده‌اند:

۱. ویژگی‌های ساختاری و محتوایی تسیم. ۲. مقایسه تسیم با المیران و بیان وجوه اشتراک آن دو و امتیازها و برآوری‌های تسیم. ۳. اخلاق علمی معسر تسیم. ۴. تسیم و معسر آن از نگاه دیگران. ۵. منابع و مآخذ تسیم.

نوشته پیش‌رو نمره بررسی‌های روش‌شناسانه مؤلف درباره تفسیر تسیم است که برخی از مباحث آن از مصوص روش‌شناسانه پانی و بیانی استاد معسر و برخی از تأمل در این اثر موزانی استعاده شده است.

کلید واژه‌ها

تفسیر، تسیم، ساختار تفسیر، ویژگی محتوایی، اخلاق علمی، منابع و مآخذ.

درآمد

تفسیر گرانسنگ تسنیم محصول درس تفسیر ترتیبی قرآن کریم است که در پاییز سال ۱۳۶۱ (هش) حکیم متاله و مفسر گرانقدر معاصر، حضرت آیت الله جوادی آملی - دامت برکاته - آن را در جمع عالمان و قرآن پژوهان حوزوی، در حوزه علمیه قم آغاز کرد و هم اکنون با گذشت ۲۶ سال از عمر پربرکت آن، همچنان ادامه دارد.

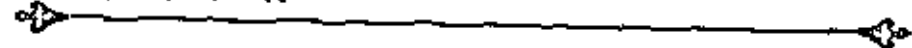
درس تفسیر استاد معسر، به حق، شجره طویای بهشتی بود که با عتایات ربانی در زمینه مستعد حوزه علمیه قم به بار نشست و امروز دین پژوهان فرهیخته به ویژه قرآن پژوهان و مفسران، در ایران و جهان از میوه های شاداب و شیرین آن بهره می برند، چنان که سایه و تسیم دلپذیر آن از راه تبیین و تبلیغ خواص، عطیة الهی برای ثورثه مسلمانان است. استاد مفسر درباره شروع درس تفسیر خود چنین می نویسد:

پاییز ۱۳۶۱ بدون سابقه دعوت، پیشنهاد، سنت حوزوی و هیچ عامل دیگر بلکه فقط به سائقه تقه ملکوتی، مصمم شدم که تفسیر قرآن کریم چون فقه دارج، رایج شود و صلحا نقر در حریم مانده و حرم مائیه وحی احرام بیسند و فنام اندر فنام در نهر و بحر کلام حل شوند، سیاحت و عرص نمایند و از طارف و تلید آن، طرفی بیسند و کام مشتاقان معارف الهی را که طنین دلواز «اطلبوا العلم ولو بایرانه» به عنوان اولین پیام ثورثه اسلامی به رهبری امام راجل صولت و ثورت مرکزیت اقلیم های دیگر را تحت الشماع قرارداد و آنان را به ایران (یا به بیان ایرانی) سوق داد شیرین نمایند. (مقتضاه قرآن و قرآن پژوهی، ج ۱، ص ۱۸۵۶ سرچشمه تنبیه، ج ۱، ص ۲۵۱ - ۲۵۲)

این درس که برای تأمین نیاز علمی حوزویان آغاز شد، بعدها زمینه ای برای تدوین تفسیر تسنیم فراهم ساخته در این درس پربرکت، تا زمان ارائه این نوشتار نیمی از قرآن کریم را مفسر فرزانه تفسیر کرده و به تفسیر سوره مبارک «مریم» رسیده است.

در سال ۱۳۷۲ برای تحقیق و تطبیح آثار آیت الله جوادی به ویژه تفسیر تسنیم که ام الکتاب آثار ایشان است، «مرکز تحقیقاتی اسراء» تأسیس و با تشکیل چند گروه پژوهشی از جمله «گروه تفسیر ترتیبی» تحقیق، تطبیح و تدوین آثار معظم له از جمله تسنیم آغاز شد. انتشار تسنیم از سال ۱۳۷۵ (هش) آغاز شد و تا زمان تألیف این نوشته شانزده جلد

تسنیم ستاره معرفت قرآن ۱۰۷

از آن منتشر شده است. جلد ۱، پیشگفتار مفسر و تفسیر مسورهٔ «حمله»، جلد ۲ - ۱۲
تفسیر مسورهٔ «بقره» و جلد ۱۳ - ۱۶ تفسیر مسورهٔ «آل عمران» است.

دروس تفسیری استاد مفسر (تفسیر مسورهٔ حمد تا کهف) در پنجاه جلد تنظیم شده و
پیش‌بسی می‌شود ۱۵ جزء پایانی قرآن کریم به حواست حنای سبحان در ۳۰ جلد عرضه
گردد. در نتیجه شمارگان مجلدات تسنیم به ۸۰ جلد خواهد رسید.

تفسیر قیم تسنیم تاکنون چندین بار در درون و بیرون کشور، حایز رتبه برتر شده است؛
ار جمله در سال ۱۳۸۵ (هش) به عنوان «تحقیق برتر» در عرصهٔ مطالعات اسلامی و
قرآنی از سوی «آسیسکو» - سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان کنفرانس اسلامی
است - برگزیده شد. (ری سالنامهٔ حکمت و معارف اسلامی، اسراء، مقفه)

نام کتاب، برگرفته از آیهٔ ۲۷ مسورهٔ «مطففین» است. در فرهنگ اسلامی، «تسنیم» که
برگرفته از ریشهٔ «س ن م» (واژه‌های حاکی از علو و ارتفاع؛ بلندی و برتری) (معجم مقاییر
للمنه، ج ۳، ص ۱۰۷) است، نام چشمه‌ای بهشتی است که شراب ظهور ویژهٔ «مقریان الهی»
(برترین بندگان خدا - معصومان و مُخلصان) از آن می‌جوشد. یادکرد این چشمه بهشتی در
مسورهٔ «مطففین» بدین شرح است که ارزش «رحیق مخنوم» (شراب ایران) بر اثر آمیزش
است که از چشمهٔ تسنیم (ویژهٔ مقریان) دارد: ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ - يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْنُومٍ *
حَتَّىٰ مَسَكُوا فِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَزَّلِ الْمُتَسَنِّمُونَ * وَإِرْجَاءُ مِنْ تَسْنِيمٍ * عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ﴾. (سور
مطففین، آیات ۲۴ - ۲۸)

از آنجا که اعتبار و ارزش همهٔ دانش‌ها از جمله حکمت، رهاورد هماهنگی و سازگاری
با سلطان علوم، یعنی وحی قرآنی است، مفسر حکیم با الهام از این معرفت قرآنی، اثر
فلسفی خویش (شرح حکمت متعالیه)، را رحیق مخنوم و اثر تفسیری گراسنگ خود را
تسنیم نامیده‌اند. (ریک، تسنیم، ج ۱، ص ۲۷ - ۲۸)

نوشته پیش رو، ثمرهٔ بررسی‌های روش شناسانه مؤلف دربارهٔ تفسیر تسنیم است که
برخی از مباحث آن از نصوص روش شناسانه بنانی و بیانی استاد مفسر و بعضی نیز از تأمل
در این اثر نورانی و حیاتبخش تنظیم شده است.

شایان ذکر است که برای هر یک از ویژگی‌ها و شاخصه‌های مطرح شده دربارهٔ تسنیم
در این نوشتار، نمونه‌هایی را می‌توان برشمرد؛ لیکن برای رعایت احصاء، از ذکر آنها
پرهیز و به مقاله‌ای دیگر یا اثری مستقل در معرفی تسنیم واگذار می‌شود.

ویژگی‌های ساختاری تسنیم

تسنیم از تفاسیری است که در تألیف و ارائه مباحث، ساختاری منظم و منسجم دارد. ویژگی‌های ساختاری و سبک ارائه مباحث در تسنیم بدین شرح‌اند:

۱. نگارش به زبان فارسی. چون نخستین مخاطبان تسنیم فارسی‌زبانان‌اند، ابتدا به فارسی نگارش و انتشار یافته فارسی و روان بودن زبان تعبیر زمینه‌ای برای بهره‌گیری گسترده‌تر فارسی‌زبانان شیفته علوم و معارف قرآنی است، گرچه وزانت و صلابت محتوای مبرهن و همچنین نثر فولادگونه آن در برخی موارد، دستیابی برخی از مخاطبان را به آن دشوار کرده است. هم‌اکنون ترجمه عربی آن در دست اقدام است و به خواست خداوند در آینده به زبان‌های دیگر از جمله انگلیسی و اردو ترجمه خواهد شد.

۲. مخاطبان تسنیم: مخاطبان این تفسیر، قرآن‌پژوهانی‌اند که با مباحث تفسیر و علوم قرآن آشنایی ابتدایی دارند. فهم عمیق و دقیق برخی مباحث آن نیز تنها بهره‌گروهای اندک از مفسران ملقّوق وحی الهی است.

۳. محتوای پیشگفتار مفسر: منابع و مبانی تفسیر، مناہج تفسیری مفسران و روش خاص مفسر در تسنیم و برخی مباحث علوم قرآنی مؤثر در استنباط او قرآن در مقدمه‌ای مبسوط با عنوان «پیشگفتار مفسر» آمده‌اند.

۴. محتوای پیشگفتار سوره. در آغاز هر سوره مباحثی کلی در شناساندن سوره در محورهای گوناگون یا عنوان «پیشگفتار سوره» مطرح شده‌اند. از جمله مباحث پیشگفتاری در سوره‌ها فضای نزول سوره است که به تبیین اوصاف و ویژگی‌های دوران نزول سوره می‌پردازد. فضای نزول، اوصاف عمومی و اوصاف مردمی و روحاندهایی است که در مقطع زمانی نزول یک سوره در حجاز و بیرون آن وجود داشته است و نزول سوره پاسخی - بلون اختصاص - به نیازها و اقتضائات ویژه آن دوران است.

عنايت و اهتمام ویژه تسنیم به تبیین فضای نزول سوره در تفاسیر شیعه و اهل سنت کم نظیر است (رک. تسنیم، ج ۱، ص ۱۲۳۵، ج ۲، ص ۲۷ - ۲۸، ج ۱۳، ص ۲۰ - ۲۲)

۱. بحثی از مباحث تسنیم، تقریر درس تعبیر قرآنی مفسر در جمع حوزویان و بعضی از آن‌ها نقل شده است که در بازنگری نهایی بر مطالب پیشین افزودند. گرچه در تنظیم نهایی تسنیم این دو بحث به هم آمیخته شده است. تشریح و مسجع‌گردد و رویای مفسر برای مخاطبان اولیه آشکار است.

۵. فعل بندی: برای آسان‌یابی مباحث، هر آیه یک فصل و از مباحث آیه پیشین و پسین جدا شده است، مگر پیوندی میان مباحث تفسیری دو یا چند آیه باشد؛ مانند اینکه مستثنا منه در آیه قبلی و مستثنا در آیه بعدی باشد.

۶. پیش‌ویژه مباحث ذیل هر آیه از تسنیم مباحث بدین‌گونه چیش شده‌اند:

۱. گزیده تفسیر؛ عصاره مباحث تفسیری در ابتدای آیه آمده است.

ب. مفردات: شرح و تبیین مرخی واژگان به کار رفته در آیه، با استناد به منابع واژه‌پژوهی در این بحث ارائه شده است.

در تبیین مفردات آیه از ذکر مباحث دامنه‌دار واژگانی و ادبی که در برخی تفاسیر آمده‌اند خودداری و به اندازه نیاز تفسیری آیه، به این‌گونه مباحث پرداخته شده است.

شایان ذکر است که در تسنیم افزون بر نقل از منابع واژه‌پژوهی، در موارد فراوانی برای روشن شدن معنای واژه، از قرآن و روایات بهره گرفته شده است. (برای نمونه رکن: تسنیم، ج ۱، ص ۲۴۵ - ۲۴۶)

ج. تناسب آیات. این مبحث، عهده‌دار بیان پیوند آیه مورد بحث با آیه یا آیات پیشین و گاه ربط آن با آیه یا آیات پسین است، تا پیوند زنجیره‌ای آیات در سوره به درستی ترسیم شود.

د. تفسیر: در این قسمت، مباحث اصلی تفسیر آیه، به ترتیب چیش آن‌ها در همان آیه آمده‌اند. بحث‌های تفسیری، مباحثی‌اند که از «سباق آیه» - یعنی واژگان، تعبیرها، جمله‌ها یا تمام آیه مورد بحث - یا از «سباق آیه یا آیات دیگر» - یعنی ساختار کلی کلام و از جمله در پی هم آمدن واژگان و طرز جمله‌بندی - برداشت می‌شوند و «مستند به آیه‌اند».

هـ. اشارات و لطایف ذیل این عنوان مباحث «مرتبطه با آیه می‌آیند که یا موضوع آیه مورد بحث پیوند دارند؛ ولی از واژگان، تعبیر و جمله‌های آیه به شکل متعارف پرنمی‌آیند. و بحث روایی؛ این مبحث، عهده‌دار نقل روایات تفسیری آیه، تبیین محتوای آن‌ها، بیان هماهنگی یا ناسازگاری‌شان با آیه، داوری درباره روایات مخالف آیه و سرانجام، بهره‌گیری

۱. مراد از سباق، همان ظاهر معنی از لفظ به معنی است «ما یسبق الی الذمیر» که مربوط به کلمه است یا توجه به وضع آن برای معانی خاص و علم شونده به وضع مربوطه اما سباق آن است که از خود کلمه بکنه‌ای به معنی می‌رسد؛ لیکن آن کلمه یا استناد عبارات به «بن مطلق» را افاده می‌کند.

از روایات در تفسیر آیه است.

لا گرفته تفسیر به جای ترجمه در تسنیم، پیش از طرح مباحث تفسیری هر آیه، عصانه مباحث تفسیری با عنوان «گرفته تفسیر» به جای ترجمه می‌آید که آینه مباحث تفسیری آیه است و با تأمل در آن، به اجمال می‌توان به محورهای گوناگون تفسیر آیه پی‌برده گزینش گزینه تفسیر به جای ترجمه بر این پایه است که ترجمه دقیق و معادل‌یابی برای واژگان قرآنی بر اثر محدودیت زبان ترجمه، کاری ناشدنی یا دشوار و در صورت دستیابی به آن کم اثر است.

۸. تفکیک بحث تفسیری از اشارات و لطایف. چنان‌که گذشت مباحث تفسیری با اشارات و لطایف فرق دارند: در اولی، مباحث مستند به آیه می‌آیند؛ اعم از اینکه به سیاق آیه مستند باشد یا به سیاق آن و اعم از آنکه به بخشی از آیه مستند باشند یا به تمام آن؛ اما در دومی، مباحث مرتبطه با آیه می‌آیند؛ یعنی مباحثی که از واژگان، تعبیرها و جمله‌های خاص آیه به شکل متعارف استفاده نمی‌شوند؛ ولی با موضوع آیه پیوند دارند.

عنوان اشارات و لطایف از حدیث امام صادق و امام حسین علیهما السلام برگرفته شده است: *كتاب الله على أربعة أشياء: على العبارة والإشارة واللطف والحقائق. فالعبارة للعوام والإشارة للخواص واللطف للأولياء والحقائق للأنبياء.* (بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۲۰). این مباحث قرآنی که صیغه‌های گوناگون فلسفی، کلامی، عرفانی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و فقهی دارند، گاه از نظر عمق و مستوا از سطح مباحث تفسیری رایج برتری دارند.

اشارات و لطایف که اجتهادی‌ترین بخش تسنیم است، نشان دهنده اشراف مفسر حکیم بر حکمت متعالیه صدرایی، عرفان نظری، مباحث کلامی، بحث‌های اجتماعی و مباحث فقهی و حقوقی است.

۹. تفکیک بحث روایی از بحث تفسیری. تفکیک بحث روایی از بحث تفسیری در تسنیم همانند تفسیر المیزان، بر این اساس استوار است که قرآن کریم مطابق حدیث متواتر نقلین (بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۱۰۸) نقل اکبر و میزان مسجش روایات غیر قطعی (اعم از متعارض و غیر متعارض) است و روایات پس از روشن شدن خطوط کلی آیه مورد بحث (از راه تفسیر قرآن به قرآن) و عرضه آن‌ها بر قرآن و اطمینان یافتن از عدم مخالفت تبایی آن‌ها با قرآن، برای تفسیر و تبیین آیه، مورد استفاده قرار می‌گیرند، از این رو نخست باید خطوط کلی آیه مورد بحث رسم شود که میزان قرآنی است و پس از مسجش موزون (حدیث تفسیری) با

میزان مرزور و رسیدن به نصاب لازم برای تفسیر، به عنوان سخن و تفسیر «ثقل اصغر» در خلعت «ثقل اکبر» قرار گیرد.

بررسی و بهره‌گیری از روایت باید پس از ترسیم خطوط کلی آیه مورد بحث باشد نه در عرص آن، به گونه‌ای که به کمک روایت اصل معای آیه فهمیده شود؛ و در تفاسیری که مراحل مترتب مرزور (ترسیم خطوط کلی آیه، سنجش و توزین حدیث تفسیری با میزان قرآنی، بهره‌گیری از حدیث در تفسیر قرآن) پیموده نشده، «میزان» و «موزون» به هم آمیخته شده و حجیت روایات در عرض حجیت قرآن پنداشته شده است، در حالی که حجیت روایات تفسیری بعد از عرض بر کتاب حلا و در طول قرآن است نه در عرص آن. (تسنیم، ج ۱، ص ۱۶۱-۱۶۲، ۱۶۲، ۱۶۶)

از آنچه گذشت روشن شد که تفکیک بحث روایی از بحث تفسیری، اولاً در اندیشه مفسر و فرآیند تفسیر او باید انجام پذیرد و ثانیاً در مقام تدوین باید رعایت شود و تفکیک در «مقام تدوین» و تفسیرنگاری فرع بر تفکیک در «مقام تفسیر» است.

پادآوری. جناسازی موزون (حدیث) از میزان (قرآن) به معای حجیت مضمون آیه برای اعتقاد و عمل بدون بررسی حدیث معتبر نیست، زیرا تخصیص عام، تقیید مطلق و شرح و تفصیل خصوصیات که همگی در حوزه علم مخالفت تبیینی با قرآن قرار دارند، از راه حدیث به دست می‌آیند و بی‌آن نمی‌توان به آیه عمل کرد.

۱۰. چگونگی ارائه روایات تفسیری: دسته‌بندی روایات تفسیری، عنوانگذاری آنها، شرح و تبیین روایات، تشریح هماهنگی محتوایشان با آیه و توجیه مخالفت ظاهری برخی روایات با آیه، به گونه‌ای که در تسنیم آمده است در تفاسیر قرآن بی‌سابقه یا کم‌سابقه است.

۱۱. فراگیری و گسترده‌گی مباحث: تسنیم، تفسیر تریبسی قرآن کریم است؛ ولی بر اثر گسترده‌گی و جامعیت مباحث، به ویژه در مجلدات نخست تا اندازه‌ای صیغه «تفسیر موضوعی» یافته است، از این رو می‌توان از این تفسیر به «دائرة المعارفی قرآنی» برای مفسران یاد کرد. نمونه‌ای از مباحث فراگیر و گسترده، بحث «حلافت انسان کامل» است که در جلد سوم آن آمده است.

۱۲. بهره‌گیری گسترده از منابع معتبر رجوع مفسر به نزدیک ۳۰ تفسیر از تفاسیر معتبر کهن و حدید شیعه و اهل سنت و برخی منابع واژه‌پژوهی قرآنی و بهره‌گیری گسترده از منابع مزبور در تسنیم به حوی آشکار است و پانویست‌های ارجاعی آن، شاهد این مدعایند.

۱۳. عنوانگذاری مباحثه بر خلاف تفسیر کهن که مباحثه سروان و گوناگون را بدون عنوان مناسب عرضه کرده‌اند، در تسنیم افرون بر همان ثابت (گریخته تفسیر، مفسرانات، تناسب آیات، تفسیر، اشارات و لطایف، بحث روایی) عناوین مقطعی، نشان دهنده مباحث گونه‌گون ذیل آیه‌اند.

۱۴. مسته‌سازی مقبول‌ها: هرگونه مطلب نقلی (آیه، روایت و احوال واژه‌پژوهان، تناسب نگاران و مفسران) به صورت مستند ذکر می‌شوند و نشانی دقیق آن‌ها در پانویست می‌آیند.

ویژگی‌های محتوایی تسنیم

برخی خصوصیات محتوایی تفسیر گرانسنگ تسنیم را از نظر می‌گذرانیم:

۱. تفسیر، بر پایه همگرایی آیات قرآن مهم‌ترین منبع تفسیری تسنیم و رجوع به آیات آن در همه مباحثه اصلی حدیثه‌یاب‌پذیر است و بر پایه اطلاع گسترده و فراگیر مفسر به معارف و احکام و حکم قرآنی، هر آیه به گونه‌ای تفسیر شده که در آن، سراسر قرآن (در حد و وسع) مورد نظر بوده و لِر آیات موافق به عنوان استدلال و استناد استعاده شده و اگر دلیل یا تائیدی از برخی آیات برای آیه مورد بحث نبوده، آیه مربوط به گونه‌ای تفسیر شده است که ماقض با هیچ آیه‌ای نباشد و هرگونه احتمال یا وجهی که ناسازگار با دیگر آیات بوده، مردود دانسته شده است، زیرا ناسازگاری آیات، با انجام اعجاز‌آمیز قرآن کریم سازگار نیست.

۲. بهره‌گیری از سنت قطعی در تفسیر: مفسر از ادلّه و مؤیدات روایی در تفسیر هر آیه بهره گرفته و آیه را به گونه‌ای تفسیر کرده است که یا سنت قطعی معصومان علیهم‌السلام ماقض نباشد، زیرا تباین قرآن و سنت همان انتراق این دو جیل الهی است که هرگز از هم جدایی ندارند؛ *لن یفترقا حتی یرد علیّ الحوض* (بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۰۳)، چنان‌که جریان موزون و میزبان و مطلب لزوم عرص حدیث بر قرآن، مخصوص به غیر سنت قطعی است، چون سنت قطعی خود هم‌ساز قرآن کریم میزان است نه موزون، هرچند بر فرص توزین چیزهای غیر از هم‌آوایی این دو گوهر معصوم به دست نمی‌آید.

۳. تفسیر بر اساس هماهنگی عقل و نقل: آیات در بردارنده معارف عقلی (نه احکام تعبیدی) با بهره‌گیری از میادین بین یا مبین عقلی (به عنوان دلیل یا مؤید) تفسیر شده‌اند. تفسیر آیات

مربور به گونه‌ای که با هیچ دلیل قطعی عقلی مخالف نباشد و حکم به بطلان هر وجه یا احتمالی که با موازین قطعی عقلی (و نه میانی غیر قطعی یا فرضیه‌های علمی) ناهماهنگ باشد، لازم است چرا که تناقض عقل و نقل را هم عقل قطعی مردود می‌داند و هم نقل معتبر؛ چون هر دو (عقل برهانی و نقل معتبر)، حجت هماهنگ حنای سبحان‌اند که تحت اشراف وحی نازل بر قلب حضرت ختمی نبوت‌اند، زیرا وحی را پیامبر می‌یابد و عین آن را برای جامعه بشری نقل می‌کند؛ یعنی نه غیر پیامبر وحی نخواهد شد (دقت شود).

۴. ارجاع تشابهات به معکبات. بر پایهٔ رهمود اهل بیت علیهم‌السلام دربارهٔ بارگرفتن آیات متشابه به آیات محکم: *«من ردّ تشابه القرآن الی محکمه هدی الی صراط مستقیم»* (بحر الانوار، ج ۸۹، ص ۳۳۷) هرگونه تشابه در آیات مورد تفسیر یا استناد به آیات محکم مناسب زوده و معنای حق آیه آشکار شده است.

۵. پرهیز از تفسیر با فرضیه علمی؛ چون همواره خطر احتمال تبلیک یک فرضیه علمی به فرضیه‌ای دیگر هست، مفسر برای فرضیه‌های علمی ارجح برهانی معتقد نیست و قرآن را با فرضیه‌های ثابت تشابه تفسیر نمی‌کند، زیرا قرآن ثابت است و فرضیه‌ها متغیرند؛ و ثابت را با متغیر نمی‌توان تفسیر یا بر آن تطبیق کرد.

۶. معیار نبودن کشف و شهود عرفانی در تفسیر؛ کشف و شهود عرفانی اهل معرفت، هیچ‌گاه معیار تفسیر قرآن قرار نمی‌گیرد و تنها آن *«مکشُف و مشهود»* در صورت انطباق با موازین قطعی دینی و اطمینان از صحت آن، از مصادیق آیه شمرده می‌شود؛ به تفسیر مفهومی و نه محور محصر آیه.

۷. پارشاسی تطبیق از تفسیر؛ تشخیص مفهوم از مصداق و حلقه نکردن تفسیر با تطبیق از ویژگی‌های آشکار تسبیح است و پارها مفسر دربارهٔ روایات شان نزول یا روایات تطبیقی (نه تفسیری) این نکته را یادآوری کرده‌اند. (برای نمونه رک. تسبیح، ج ۱، ص ۵۲۷ - ۵۵۱، ح ۲، ص ۱۸۲) باید دانست که چنین حلقه‌ای شاید آیه را از کسوت کلیت و شمول آن خارج و آن را شخصی کند. مفسر باید ضمن تمکیک تطبیق از تفسیر و توجه به اینکه «تطبیق بر مصداق»، جلای از «تفسیر معناه» است (سرچشمه اندیشه، ج ۱، ص ۱۹) به این نکته نیز عیایت کند که روایت تطبیقی در حد یک تمثیل است نه تعیین؛ و فراگیری معنای آیه را محدود نمی‌کند. (تسبیح، ج ۱، ص ۲۳۳)

۸. ملوی به باطن از راه ظاهر مفسر باید معارف طولی (ظاهر و باطن قرآن) را در نظر

داشته باشد و هر یک را در مرتبه خود نهد و اصالت را هنگام تفسیر به معنای ظاهر بدهد؛ بدین معنا که در مقام تفسیر مفهومی آیه، باطن را اصل نداند تا آیه را فقط بر آن حمل کند، بلکه باید از راه حفظ ظاهر به آن باطن راه یابد و از آن باطن به باطنی دیگر سلوک کند. در روایات معصومان علیهم السلام ظاهر و باطن داشتن قرآن به روشنی آمده است. (رک: مدار التور، ج ۸۹، ص ۹۶-۹۵) در تفسیر هیچ گاه به معنای ظاهر بی احتیاجی نشده است و ظاهر و باطن هر یک در مرتبه خود قرار گرفته است.

۸. منی اصالت حس و تجربه و عمل در تفسیر: ظواهر دینی بیانگر معجزات پیامبران علیهم السلام محترم شمرده شده و آیات بیانگر حواشق عادت بر این اساس تفسیر شده‌اند که معارف دینی جزو ماورای طبیعت و از احکام مابعد و حرکت و افزایش و کاهش مادی منزمانند و دین، سنت اجتماعی نظیر و تحول پذیر، در نتیجه مستعد فرسودگی و کهنگی نیست، از این رو تعکر و هابیت که نوعی ماده گرایی در لباس مذهب است و معجزات انبیا علیهم السلام را ترجیح مادی می‌کند، مخالف عقل برهانی و نقل معتبر دانسته و روش تفسیری استوار بر «اصالت حس و تجربه یا «اصالت عمل» باطل شمرده و معیار درستی اندیشه، عقل برهانی معرفی شده است؛ نه حس و تجربه و عمل.^۱ (رک: قرآن حکیم از منظر امام رضا علیه السلام، ص ۹۶، ۹۷)

۱۰. راه تشخیص زمان و مکان نزول از راه تدبیر در آیات: در تشخیص مکی یا مدنی بودن سوره‌ها و آیات و نیز تشخیص مقطع نزول آن‌ها در صورت امکان از تدبیر در متن سوره و آیات استفاده شده و از شواهد نقلی فقط در حد تأیید بهره‌گیری شده است.

۱۱. لحاظ آیات کلیدی (قرآنی آیات): مفسر به قرآنی آیات سوره نگاهی ویژه دارد و با تکیه بر آیات کلیدی که درخشش بیشتری نسبت به دیگر آیات دارند قرآن را تفسیر می‌کند. این گونه آیات، بیشتر بیانگر معارف توحیدی‌اند و بر پایه آن‌ها باید قرآن کریم تفسیر شود؛ یعنی با شناسایی و لحاظ آیات زیربنایی، هر وجه یا احتمالی را که در معنای آیات، مخالف با آن‌ها باشد، باید باطل دانست و هر وجه و احتمالی را که به این آیات نزدیک‌تر

۱. تفصیل این بحث در مقاله‌ای با عنوان «موضوع تفسیری تفسیر» خواهد آمد.

باشد، باید ترجیح فاد، چون توحید، زیربنای همه معارف دینی و پایه اخلاق و اعمال شایسته است. (رک: سرچشمه جنبش، ج ۱، ص ۲۲۰ - ۲۲۶)

۱۲. رویکرد و گرایش اجتماعی تفسیر: نگارش تسنیم در دوران حاکمیت نظام اسلامی و آزادی دین از چنگال اشرار طاغوتی صورت می‌گیرد، در این رو در تفسیر آیات وحی، توجه ویژه به مباحث اجتماعی، سیاسی و حکومتی مورد نیاز نظام اسلامی مشهود است؛ مسائلی مانند فقر و غنا (رک: تسنیم، ج ۵، ص ۲۶۲) و عزت و قلت جوامع انسانی (رک: تسنیم، ج ۲، ص ۴۶۵) ج ۱۰، ص ۵۵۲؛ ج ۱۵، ص ۲۵۷)؛ اتحاد و اختلاف در جامعه (رک: تسنیم، ج ۲، ص ۱۰۶۱) ج ۱۰، ص ۲۲۴، ۲۶۸، ۲۸۲، ۲۹۶، ۳۰۹، ۳۲۰، ۳۲۷، ۳۳۰، ۳۴۰)؛ عدالت اجتماعی (رک: تسنیم، ج ۱۲، ص ۵۷۲)؛ امر به معروف و نهی از منکر (تسنیم، ج ۲، ص ۱۳۷) ج ۱۳، ص ۲۹۶) ج ۱۵، ص ۳۵۷)؛ حلود و قصاص و دیات (تسنیم، ج ۹، ص ۱۵۶، ۱۸۷، ۱۶۲)؛ حسن سنوک و همجواری با مردم (تسنیم، ج ۵، ص ۲۶۲) ج ۹، ص ۱۶۶۸) ج ۱۲، ص ۳۵۸) ج ۱۲، ص ۶۶۴)؛ واد به عهد و پیمان اجتماعی (تسنیم، ج ۲، ص ۱۳۳) ج ۵، ص ۶۶۲، ۶۶۳) ج ۹، ص ۱۲۴) ج ۱۲، ص ۶۱۷)؛ اتفاق و خلعات مالی و اطعام گرسنگان (تسنیم، ج ۲، ص ۱۶۷، ۱۶۸) ج ۹، ص ۱۰۸، ۱۶۶) ج ۱۰، ص ۵۱۳) ج ۱۱، ص ۱۶۶) ج ۱۲، ص ۳۱۶، ۳۳۹، ۳۴۵، ۳۸۲، ۳۹۲، ۴۰۱، ۴۱۸، ۴۹۲، ۵۰۹)؛ مبارزه با مفلسه گرایان (تسنیم، ج ۲، ص ۵۶۶، ۵۷۲) ج ۱۰، ص ۱۲۳)؛ عبادات جمعی و اجتماعی (تسنیم، ج ۲، ص ۱۱۹)؛ ولایت فقیه و حکومت دینی (تسنیم، ج ۹، ص ۱۱۲، ۱۱۳) ج ۱۰، ص ۳۳۶ - ۳۳۹) ج ۱۵، ص ۲۷۲)؛ رابطه با کافران (تسنیم، ج ۱۳، ص ۶۲۸)؛ روابط بین الملل (تسنیم، ج ۱۵، ص ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵)؛ دشمن شناسی (تسنیم، ج ۶، ص ۴۲)؛ مبارزه با هسرح و مریح (تسنیم، ج ۹، ص ۱۷۸) و تقوای سیاسی اجتماعی و نظامی (تسنیم، ج ۹، ص ۲۰۱، ۶۵۰)؛ وظیفه دولتمردان و رهبران دینی (رک: تسنیم، ج ۱۲، ص ۱۲۵)؛ لزوم پرداخت مالیات و تامین هزینه حکومت اسلامی (رک: تسنیم، ج ۹، ص ۶۶۶)؛ نمی سرمایه‌داری و اشتراکیت (رک: تسنیم، ج ۲، ص ۶۱۹)؛ اصول علمی و عملی مبنیه فاصله (رک: تسنیم، ج ۱۵، ص ۳۷۰)؛ جنگ و جهاد (رک: تسنیم، ج ۱۰، ص ۵۳۶) و لزوم پیوند با ارحام، برادران دینی، امت اسلامی و امام مستنمانان. (رک: تسنیم، ج ۲، ص ۵۵۹، ۵۶۱، ۵۷۸)

۱. با توجه به اشتراک تسنیم با المیزان در صوب و گرایش تفسیری و رعایت اصول و مبانی تفسیر و شناخت قرآن، ویژگی‌های مکتوب در منابعی یکم تا پانزدهم از مقاله استاد درباره سبیره تفسیری استاد علامه طاطبایی استعلام شده است.

۱۳. تقریب‌گرایی: مسائل کلامی و مذهبی (مذاهب گوناگون اسلامی) در تسنیم با رعایت کامل مصلحت کلی تقریب‌گرایی مطرح شده‌اند و هرگز از آن‌ها به گونه تشنرا و تفرقه‌انگیز یاد نشده است.

۱۴. پاسخگویی به شبهات: مفسر بزرگوار توجه ویژه‌ای به پاسخگویی به شبهات مطرح درباره معارف قرآنی دارند و به داوری عالمانه درباره شبهات و مکاتبی می‌پردازند که داعیه تأمین سعادت برای بشر دارند؛ مانند مباحثی که درباره پلورالیسم دینی (برای نمونه رک: تسنیم، ج ۵، ص ۳۹ - ۴۰، ۷۷، ۸۰، ۸۲؛ ج ۶، ص ۲۱۰ - ۲۱۵؛ ج ۱۲، ص ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹؛ ج ۱۱، ص ۲۳۹ - ۲۴۰) و نظریه تحول انواع و تکامل داروینی (رک: تسنیم، ج ۱، ص ۲۳۰؛ ج ۱۲، ص ۲۲۹؛ ج ۱۷، ذیل آیه ۱) آمده‌اند. استاد مفسر درباره مسألت مفسران قرآن در پاسخگویی به شبهات می‌نویسد:

سؤالات و شبهات نوین عصر ما، رجوعی دوباره به قرآن می‌طلبد و تفسیری از قرآن کریم که پاسخ پرسش‌های عصری در آن ظهور داشته باشد، ریرا در فضای نگارش تفسیرهای پیشین، این سؤالات مطرح نبوده است. (تسنیم، ج ۱، ص ۲۳)

۱۵. پارزشناسی تمثیل از تعدید و تمیز: قرآن کریم، افرون بر آنکه برای پایین آوردن معارف سنگین و متعالی برای فهم بشر، از تمثیل بهره می‌گیرد: «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (سوره زمر، آیه ۲۷) و خود نیز در برخی موارد به مثل بودن آن‌ها تصریح می‌کند: «وَلَيْكُمُ الْأَمْثَلُ نَصْرَتُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يُعْمِلُهَا إِلَّا الْعَمَلُونَ» (سوره عنکبوت، آیه ۲۳)؛ «وَصَرَّفْنَا فِيهَا لَكُمْ مَثَلًا» (سوره زمر، آیه ۲۹) در بسیاری از موارد نیز یادکرد مصداق خاص، جنبه تمثیلی دارد نه تعینی و تحلیلی. در تسنیم به تمثیلی بودن این گونه موارد اشاره شده است.

۱۶. پارزشناسی بیان‌های وصفی از دستوری: برخی وصف‌های قرآنی پیام دستوری دارند و مخاطب را از راه وصف کردن، به انجام دادن محتوای آن و کسب صفت مربوط فرا می‌خوانند و بعضی صرفاً وصفی‌اند و پیام دستوری ندارند. توجه مفسر تسنیم به این نکته ظریف، راهگشای دستیابی به برخی معارف قرآنی است که شاید از نگاه برخی مفسران دور مانده باشد.

نوآوری در تسنیم

جامعیت علمی مفسر و بهره‌های فراوان ایشان از علوم اسلامی (علوم ادبی و بلاغی، اصول فقه و فقه، فلسفه و کلام و عرفان، تفسیر و حدیث و...) و نیز روحیه استدلالی و اجتهادی، آزاداندیشی علمی و بی‌وجه در نقد و ارزیابی مباحث علمی و همچنین حضور مؤثر و کارساز در فضای علمی و فرهنگی جهان و جامعه معاصر سبب گردیده است تا تفسیر تسنیم عرصه‌ای مناسب برای نوآوری‌ها و ابتکارهای علمی و قرآنی شود.

از مباحثی که در تبیین ویژگی‌های ساختاری و محتوایی تسنیم ارائه شد به اجمال می‌توان به برخی نوآوری‌های این تفسیر روزآمد پی برد. در اینجا به برخی نوآوری‌ها در پیشگفتار مفسره در جلد نخست تسنیم اشاره می‌شود: در میان مباحث کلی قرآن شناسانه و آنچه در معرفی تفسیر و شیوه‌های تفسیری آمده است مباحث و نکاتی بدیع هست که برخی از آنها بدین شرح‌اند:

زبان قرآن، ویژگی‌های حجیت و استقلال قرآن، شبهات استقلال قرآن در تفسیر و پاسخ به آن‌ها، ترمیم صحیح اقسام تفسیر و چگونگی ارتباط اقسام با یکدیگر، تبیین اقسام تفسیر به رأی، بررسی و جمع‌بندی روایات درباره فهم قرآن، بررسی ویژگی‌های اعتبار و حجیت سنت، بررسی شاخه‌های تفسیر قرآن به قرآن، تقسیم تفسیر قرآن به قرآن به ظاهر به ظاهر و «باطن به باطن»، چگونگی پیوند قرآن و عشرت علیها السلام و قرآن و سنت معصومان علیهم السلام، نقش علوم تجربی و معارف برون دینی در تفسیر قرآن، تبیین معیار «دینی بودن» یک مطلب هرمتوتیک و تاثیر انتظار از متن در تفسیر آن متن، تاثیر آرای مفسران و شان نزول در تفسیر، تفاوت «جو نزول»، «فضای نزول» و «شان و سبب نزول» و... (ری، تسنیم، ج ۱، ص ۲۸-۳۳)

تسنیم و المیزان

آیت الله جوادی آملی از برجسته‌ترین شاگردان مکتب فلسفی، عرفانی و تفسیری مرحوم علامه طباطبایی، مؤلف تفسیر *قیم المیزان* و در واقع از آثار علمی آن علامه بزرگ به شمار می‌آید. اثر تفسیری آیت الله جوادی، تسنیم نیز از تفاسیری است که پس از *المیزان* به جمع تفاسیر قرآن کریم پیوسته و در بسیاری از مباحث تفسیری ناظر به *المیزان* است.

استاد مفسر، بارها در تسنیم از استاد خود، علامه طباطبایی رحمته الله علیه به نیکی و عظمت یاد کرده (برای نمونه رکن: تسنیم، ج ۱، ص ۱۹۹، ۲۳۱، ۲۸۳، ح ۱۰، ص ۲۰۸) و اثر قیم ایشان، *المیزان* را ستوده است، چنانکه درباره کامیابی علامه در گسترش شیوه تفسیر قرآن به قرآن می‌گوید: ... از گفتار، رفتار و نوشتار اقله‌میں، قلعه‌اء، متأخران و معاصران، عطر دلانگیز تفسیر قرآن به قرآن به شامه جان می‌وزد؛ لیکن چنین نافته‌ای را باید در سوق کالای کرامیهای *المیزان* جست‌وجو کرد که در این مصراع، گوی سبقت را از دیگران بود و هر چند از لحاظ شناسنامه تفسیری آرم بسوئت و فرزندی مفسران سلف را داراست، لیکن «فیه معنی شاهد پابوته»...
المیزان، وما ادراک ما المیزان، «ذلک فضل الله یؤتیہ من یشاء». (سوره جمعه، آیه ۲) وار کامیابی مؤلف برزگوار *المیزان* در تفسیر قرآن به قرآن... (تسنیم، ج ۱، ص ۲۲)

دفاع از حریم *المیزان* نیز در مواضعی از تسنیم به روشنی مشهود است، چنانکه در پاسخ نقلی بر *المیزان* چنین آمده است:

... با رجوع مستأنف به بیان حضرت استاد، علامه طباطبایی رحمته الله علیه روش خواهد شد که نقد ناقد متوجه اندیشه خاص خویش است؛ نه فرموده استاد رحمته الله علیه، هرگز از سخنان مرحوم علامه پر نمی‌آید که... هیچ یک از امور یاد شده، به مقام منبع *المیزان*، مساس ندارد و کرامت آن را لکه‌دار نمی‌کند. (تسنیم، ج ۱، ص ۲۲۰)

امید مفسر ارجمند تسنیم نیز درباره اثر جاویدش چنین ابراز شده است:
 امید است [تسنیم] به نوبه خود، «المیزان فارسی» باشد نه «فارسی المیزان» و *المیزان* پایان قرن حاضر باشد نه *المیزان* وسط قرن حاضر البته از وعده الهی دور نیست، گرچه از گروهی که «یما دون من مکان یعد» (سوره فصلت، آیه ۲۲) دور است. (فصلنامه قرآن و قرآن پژوهی، ج ۱، ص ۱۸۶، سرچشمه اندیشه، ح ۱، ص ۲۶۸)
 اکنون به برخی وجوه اشتراک و امتیاز این دو اثر گرانگ قرآنی اشاره می‌شود.

۱. وجوه اشتراک با *المیزان*

به شش مورد مشترک درباره تفسیر تسنیم با *المیزان* اشاره می‌گردد:
 ۱. اشتراک در مسیح تفسیری: هر دو تفسیر از تفاسیر اجتهادی و دارای مسیح تفسیری

جامع‌اند؛ بدین معنا که هر سه روش تفسیری «قرآن به قرآن»، «قرآن به سنت» و «قرآن به عقل» در هر دو هست و تأکید بیشتر هر دو بر شیوه تفسیر قرآن به قرآن است. تبیین شکل ارتباط این روش‌های سه‌گانه تفسیری و گردآمدن هر سه در یک روش جامع و همچنین تبیین جایگاه هر یک از تفاسیر (قرآن و عترت علیهم‌السلام) در ابلاغ پیام هدایتی اسلام نیز در هر دو اثر به روشنی آمده است.

ب. مبانی و پیش‌فرض‌های تفسیری (اصول موضوعه دانش تفسیر) نیز در هر دو اثر مشترک است و از آنچه درباره تسنیم گفته شد، *المیران* نیز شناخته می‌شود. ج. گرایش تفسیری هر دو اثر معرفتی، اخلاقی تربیتی، و اجتماعی یعنی گرایش جامع است.

د. هر دو تفسیر در دوران شکوفایی و اوجگیری نهضت بازگشت به قرآن در جهان اسلام، نگاشته شده‌اند.

ه. هر دو اثر رویکردی تحلیلی و انتقادی به مکاتب فکری معاصر خود دارند و در برابر شبهات معارف قرآنی، پاسحگو و منابع حریم فقهی قرآن کریم‌اند. و. هر دو تفسیر در برخی ویژگی‌های ساختاری مشترک‌اند، چنان‌که در هر دو اثر، بحث روایی از بحث تفسیری جداست، همچنین همان‌گونه که در *المیران* بحث‌های علمی از مباحث تفسیری تفکیک شده است، در تسنیم مباحث اشارات و لطایف از بحث تفسیری جدا شده است.

۲. امتیازهای تسنیم

تفسیر تسنیم نسبت به *المیران* از امتیازاتی ویژه برخوردار است:

۱. بسیاری از مباحث قرآنی و علمی در تفسیر *المیران* به اجمال و به صورت منسره آمده‌اند که در تسنیم به شرح و تفصیل و تحلیل آن‌ها پرداخته شده است، به گونه‌ای که می‌توان تسنیم را از منابع مهم بحث و بررسی درباره *المیران* به شمار آورد و برای تبیین تحلیل، تصحیح و تکمیل *المیران* از این اثر ارزشمند بهره گرفت. تفاوت چشمگیر کمتر میان این دو تفسیر (*المیران* ۲۰ جلد و تسنیم نزدیک ۸۰ جلد) عثلی دارد که یکی از آن‌ها

شرح و تبیین میاجتی است که در المیزان به صورت متنی یا با اشاره‌ای گذرا ذکر شده‌اند.^۱ به گسترش و تعمیق شیوه تفسیری قرآن به قرآن در تسنیم، به گونه‌ای که در هر برگگی از آن نمونه‌ای از این روش مشهود است؛ ابتدایی‌ترین سطح تفسیر قرآن به قرآن آن است که به کمک معاجم و فهرست‌نامه‌های قرآنی، آیات مناسب و مفسر آیه مورد نظر جست‌وجو شوند (آیاتی که واژه مورد نظر در آن به کار رفته است) و با استناد از آن‌ها آیه مورد بحث تفسیر شود؛ سطح برتر تفسیر قرآن به قرآن آن است که با لحاظ و انشراح محتوایی بر سراسر قرآن کریم همه آیات مناسب لفظی و محتوایی گردآوری و با استناد از آن‌ها آیه‌ای تفسیر شود که گسترش این شیوه تفسیری در تسنیم مربوط به سطح برتر است.

ح تفسیر تسنیم در دوران آزادی دین از چنگال اشرار طاغوتی و زمان حاکمیت یافتن نظام اسلامی نگاشته می‌شود و توجه به بیارهای حکومت دینی در آن مشهود است. یادکرد گسترده مباحث فقهی در تفسیر آیات الاحکام قرآن و همچنین ذکر مباحث عرفان نظری در تفسیر آیات مربوط به توحید و اسما و صفات الهی نیز از وجوه امتیاز تسنیم نسبت به المیزان (که تسبیح ۱، ص ۱۹) به شمار می‌آید. البته اصطلاحات خاص عرفان کمتر به کار رفته؛ ولی مباحث عرفانی مطرح شده‌اند.

هد. نقد و بررسی و پاسخگویی به شبهات دهه‌های اخیر که در دوران حیات علامه طباطبایی رحمته‌الله یا مطرح نبودند یا رواج چندانی نداشتند. در دست‌بندی روایات تفسیری در «بحث روایی»، عنوانگذاری آن‌ها و در بسیاری از موارد نگاشتن اشاره‌هایی پربار و غنی که نشان دهنده دیدگاه‌های مفسر گرامر تسنیم درباره روایات تفسیری و کوششی در جهت ارزیابی میراث ارزشمند حدیثی شیعه و اهل سنت در غیر حوزه فقه است.

اخلاق علمی مفسر

مراد از اخلاق علمی، اوصاف و ویژگی‌های روحی و فکری مفسر در محور تعلم، پژوهش، تعلیم و تألیف است. اثر هر مؤلف آیین اخلاق علمی اوست و تسنیم نیز مظهر

۱ - عامل دیگر مسوط شدن تسنیم آن است که برآمده از درس مهم در جمع قرآن پژوهان حوزوی است که استاد مفسر به مرادان پرمش‌آنان در درس پاسخ داده و از این راه بر حجم مباحث افزود شده است.

مکارم و معالی اخلاق علمی مفسر بزرگوار آن است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. آژاداندیش علمی: آژاداندیشی علمی مفسر تسنیم را در نقد و ارزیابی اندیشه‌های تفسیری استوانه‌های بزرگ دانش تفسیر مانند طبری (تسنیم، ج ۱۰، ص ۱۲۶۹-۱۲۷۰، ص ۵۹۸)، شیخ طوسی (تسنیم، ج ۱۳، ص ۱۲۸۵-۱۲۸۶، ص ۶۵۲-۶۵۳، ص ۲۷۳)، صدرالمتألهین شیرازی (تسنیم، ج ۲، ص ۱۰۱)، محی الدین عربی (تسنیم، ج ۲، ص ۱۱۰۱-۱۱۰۲، ص ۹۲)، محمد عبده (تسنیم، ج ۱۰، ص ۱۳۸۹-۱۳۹۰، ص ۱۲۶، ص ۱۶۷، ص ۱۶۷۶-۱۶۷۷، ص ۱۰۲)، سید محمود آلوسی (تسنیم، ج ۱۲، ص ۱۲۶۷)، قرطبی (تسنیم، ج ۱۲، ص ۲۲۶)، زمخشری (تسنیم، ج ۱۵، ص ۲۷۳)، فخر رازی (تسنیم، ج ۱۳، ص ۱۲۸۴، ص ۱۴۸۹-۱۴۹۰، ص ۱۸۵، ص ۶۵۲-۶۵۳، ص ۲۲۸، ص ۲۷۳)، علامه بلاغی (تسنیم، ج ۱۲، ص ۵۷۳-۵۷۴، ص ۹۷) و علامه طباطبایی (تسنیم، ج ۲، ص ۱۱۲۵-۱۱۲۶، ص ۹۲-۹۳، ص ۱۳۳۷-۱۳۳۸، ص ۲۷۹، ص ۵۳۱، ص ۶۸۶) می‌توان مشاهده کرد.

۲. جامع‌نگری علمی: جامعیت علمی مفسر و بهره‌مندی فراوان ایشان از علوم گوناگون اسلامی به ویژه علوم ادبی و بلاغی، منطقی و فلسفه و کلام و عرفان، اصول و فقه و تفسیر و حدیث سبب شده است تا در بررسی هر مسئله و مبحث از مسائل و مباحث علمی در تسنیم، از یک‌سونگری پرهیز گردد و با نگاهی جامع به نقد و ارزیابی و تحلیل علمی درباره آن‌ها بپردازد.

۳. سفا صدر علمی: این ویژگی استاد مفسر در تضارب با اندیشه‌ها، مکاتب و پرمش‌های دیگران سبب شده است تا هم مجلس درس تفسیر ایشان پلی برای گروه فراوانی از دانش‌پژوهان گردد و هم تفسیر تسنیم جایگاه مناسبی برای یادکرد اشکالات و شبهات درباره معارف و احکام قرآنی باشد. ذکر آرای مخالفان برون‌دینی و درون‌دینی از جلوه‌های این خلق ستوده است.

۴. حضور علمی: حضور علمی مفسر در مباحث معارف قرآنی و روایی، در برگ‌هایی از تسنیم آشکار است. (برای نمونه ری تسنیم، ج ۱، ص ۱۲۳-۱۲۴، ۱۲۹، ۱۵۷، ۱۸۲، ۲۱۵-۲۱۶، ص ۶۹)

۵. روشمندی در استنباط علمی: از بزرگ‌ترین شاخصه‌های مساحتاری و محتوایی تسنیم، روشمندی بودن آن است که از جلوه‌های اخلاق علمی مفسر به شمار می‌آید. مفسر ارجمند بدون دخالت دادن ذوق و سلیقه خود یا دیگران و پرفاقتن به استحسانات عقلی و عرفی، بلکه با پایبندی به منهجی قویم و محکم و براساس اصول پایه‌ای شاسحت قرآن به آن می‌پردازد و هیچ‌گاه از مرز اصول‌گرایی و صابطه‌مندی گامی فراتر نمی‌بهد. (رک: تسنیم، ج ۱، ص ۱۷۵-۱۷۶)

۶ مخاطب محوری در تعلیم. مراد از این ویژگی، نگاه به نیازهای علمی و همچنین سطح فهم و اندیشه مخاطب و میدان دادن به پرسش‌ها و تقاضای اوست. این خصیصه یکی از علل حجیم شدن تفسیر است، چنان‌که المیزان در آغاز در ۲ جلد نوشته شد و پس از حضور شاگردانی فهیم و سخت‌کوش چون شهید مطهری و آیت الله جوادی در محضر علمی علامه طباطبائی به ۲۰ جلد گسترش یافت.

۷. قدس‌شاسی از استادان و پیشگامان آیت الله جوادی در جای جای تفسیر، از پیشگامان دانش تفسیر و علوم قرآن و میراث گرانتقد آنان قدرانی کرده است؛ از جمله استاد حدود علامه طباطبائی رحمته الله علیه را بارها به عظمت ستوده است. (برای نمونه رکن: تفسیر، ج ۱، ص ۲۳۱، ۱۹۹، ۲۸۳) آنچه از صلح و ساقه این اثر و از آغاز و انجام نسبی آن و از ظاهر و باطن این گفتار و از فراز و فرود این نوشتار و بالآخره از قرن تا قدم این اثر برمی‌آید، همانا حضور، کرنش، فروتنی و اعتراف به مقام منبع حصرت استاد، علامه سید محمدحسین طباطبائی رحمته الله علیه است که شهد تفسیر را در کام و آهنگ تفسیر را در سماع و منظر تبیین کلام خدا را در چشم مفسر تسخیر قرار داد، تا به لطف الهی آنچه مقصود بود از علم به عین آمد و از گوش به آغوش! فذلله الحمد و له المنة!

۸. رعایت ادب و انصاف در نقد: مفسر تفسیر، هم به بیان و نقد آرای تفسیری مفسران پیشین پرداخته و هم دیدگاه‌های معاصران را در میزان نقد و ارزشیابی منجیده است؛ اما همواره صفت قلم و نزاهت نوشتار را از هرگونه نقد تند و طعن زننده و گرنه و پرحاشی و برانگیز رعایت کرده است و تقاضایش همراه با ادب، انصاف و لطافت در تعبر است.

تفسیر و مفسر آن از نگاه دیگران

قرآن‌پژوه معاصر، آیت الله معرفت از تفسیر تفسیر به عنوان «تفسیر عرفانی والا» یاد می‌کند و از مفسر آن با عنوان «عارف حکیم» نام می‌برد. (تفسیر و مفسران، ج ۲، ص ۵۲۲)

وی همچنین پس از معرفی تفسیر موضوعی آیت الله جوادی و اشاره به شیوه تفسیری ایشان (تفسیر قرآن به قرآن) و بهره‌گیری مفسر از روایات معصومان علیهم السلام، مفسر را دارای پیوندی مداوم با قرآن و معلم و مدرّس مباحث قرآنی سابقه‌دار در مراکز علمی و دینی حوزوی و دانشگاهی می‌شناساند. (همان، ص ۵۲۶)

سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان کمرانس اسلامی (آی‌سی‌اس‌کو) و همچنین

سازمان فرهنگ و ارتباطات جمهوری اسلامی نیز در پیام خود به مناسبت برگزیده شدن تسليم به عنوان «تحقیق برتر در عرصه مطالعات اسلامی و قرآنی» در سال ۱۳۸۵ (هشتمین) خطاب به مفسر، به عنوان «حکیم متألّه، فقیه و مفسر برجسته و گرانقدر» چنین آورده‌اند:

... اثر برجسته جناب عالی در تفسیر قرآن کریم «تسليم» به عنوان تحقیق برتر در عرصه مطالعات اسلامی و قرآنی، انتخاب گردیده است و به پاس سال‌ها بهره‌مندی متفکرین جهان اسلام از اندیشه‌های بلند و پیش و دانش وسیع حضرت عالی به ویژه در زمینه تفسیر قرآن کریم که بخشی از آن در تفسیر شایسته فوق ثعلبی یافته است... (سالنامه حکمت و معارف اسلامی، رساله، مقاله)

در پیام مدیر دفتر منطقه‌ای آیسيسكو در تهران (مدیر المکتب الإقليمى للإيسيسكو بطهران) نیز چنین آمده است

سماحة آية الله العلامة عبدالله الجوادى الأملی

أنشرف أن أقدم لسماحتكم التهنئة والتبریک لاختیاركم أحد أبرز المؤلّفین الثالث فی العالم الإسلامی فی مجال الدراسات الإسلامیة بعام ۲۰۰۶ من قِبل مطمة الإیسيسكو ورابطة الثقافة والعلاقات الإسلامیة وذلك تعدیراً لکتابکم القيم وهو التفسیر التسليم... ولا یحصى علی أهل العلم والفضیلة بأن سماحتكم تعبرون من أبرز الاساتذة العلة فی العالم الإسلامی - وبحمد الله - تمکنتم أن تستوعبوا - بعقبرتکم المثالیة ویمتسى الدقة والدوایة - ظرایف الفلسفة والعرفان وعلم الکلام واستخلصتم کلّ ذلك لصالح کتاب النور والدیجور فهنیئاً لکم علی ذلك التوفیق. (همان)

جناب آیت الله، علامه عبدالله جوادى آملی

افتخار دارم که تهنیت و تبریک خود را به مناسبت انتخاب شما به عنوان یکی از سه مؤلف برجسته در جهان اسلام در عرصه پژوهش‌هاى اسلامی در سال ۲۰۰۶ از سوى آیسيسكو و سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی تقدیم کنم.

این انتخاب برای ارج نهادن و قدردانی از کتاب ارزشمند شما، تفسیر تسليم است.

بر فرزاتگان و فصیلت‌مدان پوشیده نیست که جناب‌عالی از برجسته‌ترین اساتید کم‌نظیر در جهان اسلام به شمار می‌آید و محمد الله بما نینح و جلالت فائز و نمونه و با نهایت دقت و ذرایت توانستید طرایف دانش‌های فلسفه، عرفان و کلام را فراگیرید و همه آنها را در خلعت کتاب نور [قرآن] به کار گیرید.

چنین توفیقی گوارایتان باد!

در سال ۱۳۸۷ (هش) نیز تسنیم در نمایشگاه بین‌المللی قرآن کریم در تهران رتبه نخست را به خود اختصاص داد و به عنوان پژوهش برتر شناخته شد. در همین سال، جشنواره ملی نوآوری و شکوفایی در شاخه علمی و حوزه علوم ارزشی و معرفتی گروه دانشمندان حوزه و دانشگاه برگزیده شد.

منابع و مأخذ تسنیم

در تسنیم از منابع بسیاری به صورت تأیید یا نقد، مطالبی نقل شده است که برخی از آنها در یک دسته‌بندی کلی و به ترتیب الفبایی بدین شرح‌اند:

۱. منابع تفسیری

آلاء الرحمن بلاغی؛ انوار التبریل بیضاوی؛ النبیان فی تفسیر القرآن شیخ طوسی؛ تفسیر آبی سعید؛ تفسیر البحر المحیط ابو حیان الملکی؛ تفسیر التبریر و التورج ابن عاشور؛ تفسیر السامودی؛ تفسیر المار محمد عبده و رشید رضا؛ تفسیر القرآن الکریم صدر المتألهین؛ تفسیر القرآن الکریم معروف به تاویلات مولا عبد الرزاق کاشانی؛ التفسیر الکبیر فخر رازی؛ التفسیر المنیر وهبة الرحیلی؛ تفسیر بیان السعاده جابلی؛ تفسیر روش مصطفوی؛ تفسیر خراب القراء نیشابوری؛ تفسیر صحیح الصادقین کاشانی؛ الجملع لاحکام القرآن قرطبی؛ وحی من الرحمن مجیب الدین بن عربی؛ روح المعانی آلوسی؛ دوسر النجان ابن القتیوب وازی؛ القرآن والمنزل حسینی هراقی؛ الکتاب المختصر؛ مجمع البیان طبرسی؛ مواهب الرحمن سبزواری؛ المیزان طباطبایی.

۲. منابع لغوی و ادبی

امراب القرآن الکریم و بیانه محی الدین اللدویش؛ اقرب الموارد شرتونی؛ الصحیف مصطفوی؛ لغین فراهیلی؛ المصاحح جوهری؛ معجم العروق النضویة أبوالبقاء؛ لسان العرب ابن منظور؛ مجمع

البحرين طريحي؛ المصباح المصير قيومي؛ معجم مروق اللمة أبو هلال عسكري؛ المعجم في فقه لمة القرآن و مزيلاته؛ معجم مقاييس اللغة ابن فارس؛ منى النبي ابن هشام؛ مفردات واعيب؛ نشر طوير علامه شعرائي؛ النهاية ابن اثير.

٣. منابع تناسي

الاساس في التفسير سعيد حوى؛ التفسير الثاني هستاني؛ تفسير التحرير و التوير ابن عاشور؛ التفسير الكبير فخر رازي؛ التفسير المير و هبة الرحيلي؛ مجمع البيان طبرسي؛ الميزان طباطبائي؛ نظم الدرر في تناسب الآيات و السور بقاعي.

٤. منابع روايي

الاحتجاج طبرسي؛ الاحصاص شيخ مفيد؛ آيات نزول القرآن واحدي؛ الأمانى صلوق؛ آمانى شيخ مفيد؛ الامالى شيخ طوسي؛ بحار الانوار محمدباقر مجلسي؛ البرهان في تفسير القرآن يحراني؛ بصائر الدرجات صفار؛ تصف العقول حراني؛ تفسير الصامى؛ فيض كاشاني؛ تفسير المباشي؛ تفسير الترات للكومي؛ تفسير النسي؛ تفسير كتر الدقائق قمى؛ التفسير المصوب إلى الإمام العسكري ع؛ تفسير نور الثقلين حويري؛ نواب الاحمال صلوق؛ تهذيب الاحكام شيخ طوسي؛ التوحيد شيخ صلوق؛ جامع الاحبار شعيري؛ جامع البيان طبري؛ الجامع الصحيح (صحيح مسلم)؛ الدر المشور ميوطي؛ سنن ابن ماجه؛ سنن الترمذي؛ سنن الدرري؛ مفيدة البحار قمى؛ شرح اصول كافي مازندراني؛ صحيح البخاري؛ صحيحه مجاديه؛ حنزل الشرايع صلوق؛ العدة ابن بطريق؛ عوالي اللئالي احساني؛ عيون اخبار الرضا ع؛ صلوق؛ الكافي كشيبي؛ كتاب المعامل صلوق؛ كتاب الطبقات الكبير زهري؛ كمال الدين صلوق؛ كثر المتال هندي؛ مجموعه ورام؛ المحاسن برقي؛ مستدرک الوسائل نوري؛ مسد الإمام احمد بن حنبل؛ مصباح الشريفة؛ معاني الاحبار صلوق؛ مكارم الاخلاق طبرسي؛ مناقب ابن شهر آشوب؛ من لا يحضره الفقيه صلوق؛ نوح البلاغه؛ وسائل الشريعة شيخ حر عاملي.

٥. منابع فقهی و اصولی

تفحيح الاصول امام خميني؛ تهذيب الاصول امام خميني؛ جواهر الكلام نجفي؛ حاشية كتاب المكاسب غروي؛ الوسائل امام خميني؛ زبدة البيان مقلنس اردبيلي؛ سلسلة الينابيع الفقيه مرواريد؛ شرايع الإسلام محقق حلي؛ العروة الوثقى يزدي؛ هوائد الايام نراقي؛ فرائد الاصول شيخ

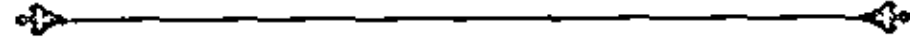
انصاری؛ القواعد العقوبه بجزوردی؛ كشف النطاء كاشف الغطاء؛ كفاية الأصول خراسانی؛ مجمع
العائدة والبرهان لردبیلی؛ مسالك الادبام شهید ثانی.
نقل از منابع زیر در تسنیم، بیشتر است:

تفاسیر شیعه؛ التیان؛ مجمع التیان؛ تفسیر القرآن الکریم (مجلد المتألهین)؛ تفسیر سور التقلین؛
تفسیر النبی. تفاسیر اهل تسنن؛ جامع التیان طبری؛ الکتاب؛ الدر المنثور؛ تفسیر ام السعודה الجامع
لاحکام القرآن (قرطبی)؛ التفسیر الکبیر (فخر رازی)؛ التحریر و التنویر؛ الماز.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. امام علی بن ابی طالب، نهج البلاغه، گردآورنده: سید رضی.
۳. احمد بن فارس، (۱۴۰۴ق)، معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۴. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۷ش)، الوحي والنبوة، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
۵. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۶ش)، تسبیح تفسیر قرآن کریم، قم: مرکز نشر اسراء.
۶. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۲ش)، سرچشمه اندیشه، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
۷. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۶ش)، قرآن حکیم از منظر اسامی و معانی، ترجمه زینب کویلیایی، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ پنجم.
۸. حرمشاهی، بهاءالدین، (۱۳۷۷ش)، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران: انتشارات دوستان، چاپ اول.
۹. ذرکشی، محمد بن عبدالله، (۱۴۱۵ق)، الرهان فی علوم القرآن، به کوشش یوسف مرعشی، بیروت: دار المعرفة چاپ دوم.
۱۰. سالنامه حکمت و معارف اسلامی اسراء، (۱۳۸۷ش)، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
۱۱. صفار، محمد بن حسن، (۱۴۰۴ق)، بصائر الدرجات الکبری (فی فصول آل محمد علیهم السلام)، به کوشش کوجه یاعی، تهران: مؤسسه الاعلمی.
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۶۰ش)، قرآن در اسلام، قم: انتشارات هجرت، چاپ اول.
۱۳. عروسی خویری، عبدعلی بن جمعة، (۱۹۹۱م)، تفسیر نور الثقلین، تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
۱۴. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار الجامعة لدرر اعیان الائمة الأطهار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم.
۱۵. معرفت، محمدهادی، (۱۳۷۹ش)، تفسیر و مفسران، مترجم علی حیاط، قم: مؤسسه فرهنگی التمهید، چاپ اول.
۱۶. مهر اساد، سیره علمی و علمی استاد جوادی آملی، (۱۳۸۱ش)، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.

١٧. نمایه اسراء، (١٣٨٧ش)، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.

١٨. هندی، علاءالدین علی المصطفی بن حسام الدین، (١٩٨٥م)، کوئینس لای سنز الاقوال والافعال، تحقیق بکری حیاتی، بیروت: صفوة الصفا، مؤسسة الرساله، چاپ پنجم.

